

2019

Jaarboek De Achttiende Eeuw

300 jaar Robinson Crusoe

De vrouwelijke Robinson

Masculiniteit en kolonialisme in drie Nederlandse robinsonades

KERNWOORDEN: vrouwelijke robinsonade – Nederland – kolonialisme – masculiniteit – representatie

Zelden heeft een boek in Europa in korte tijd zo'n opgang gemaakt als *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe* (1719) van Daniel Defoe.¹ Hoewel er voordien ook al avonturenverhalen over schipbreukelingen bestonden, werden zijn verhaal en personage zo iconisch dat er, zoals ook blijkt uit de inleiding van dit dossier, een nieuw genre ontstond: de 'robinsonade', een avonturenroman (of -episode) à la Defoe over de belevenissen van een schipbreukeling die afgezonderd van de geciviliseerde wereld op een afgelegen eiland een nieuw bestaan opbouwt.² Overall verschenen vertalingen, bewerkingen en navolgingen van *Robinson Crusoe*, ook in de Nederlandse Republiek.³ Zulke teksten zeggen veel over de obsessies en ideologieën van de tijd waarin ze het licht zagen, bijvoorbeeld over de houding tegenover andere culturen.

Zoals bekend handelt Defoes boek over Robinson Crusoe, die schipbreuk lijdt en aanspoelt op een 'onbewoond' eiland. Daar brengt hij een 'westerse beschaving-in-het-klein' tot stand. Hij neemt het 'lege' land, waar niets anders lijkt te leven dan geiten, vogels en schildpadden, in bezit. Na een ernstig ziekbed komt hij tot het inzicht dat hij de christelijke godsdienst verwaarloosd heeft. Op een dag ontdekt Robinson tot zijn grote schrik toch een voetafdruk op het strand. Enige tijd later maakt hij kennis met een inheemse man, die hij helpt te ont-

- 1 Voor een goede inleiding op *Robinson Crusoe* en verschillende moderne interpretatiewijzen en facetten van de roman zie John J. Richetti (ed.), *The Cambridge Companion to 'Robinson Crusoe'* (Cambridge 2018).
- 2 Vgl. Carl Fisher, 'Innovation and Imitation in the Eighteenth-Century Robinsonade', in: John J. Richetti (ed.), *The Cambridge Companion*, 99-111. Janet Bertsch definieert het genre als volgt: 'a story or an episode within a story where an individual or group of individuals with limited resources try to survive on a desert island'. Zie Janet Bertsch, *Storytelling in the Works of Bunyan, Grimmelshausen, Defoe, and Schnabel* (Rochester, NY 2004) 79. Men zou de robinsonade kunnen typeren als een bijzondere vorm van het imaginaire reisverhaal. Zie P.J. Buijnsters, *Imaginaire reisverhalen in Nederland gedurende de 18e eeuw* (Groningen 1969); meer specifiek zie Ton Broos, 'Desert Island Dutch. Imaginary Voyages, Adventures and Robinsonades in the Low Countries', *The Low Countries* 2 (1994-1995) 139-147.
- 3 Over *Robinson Crusoe* in Nederland zie de nog altijd lezenswaardige dissertatie van W.H. Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland. Een bijdrage tot de geschiedenis van den roman in de XVIIIe eeuw* (Groningen 1907).

snappen uit de handen van een horde menseneters.⁴ Hij noemt hem Friday. De behoefte aan een knecht bestond bij Robinson al langer. Friday is voor hem dan ook een geschenk uit de hemel. Hij leert hem Engels spreken, laat hem voor zich werken, en vormt hem naar zijn Engelse normen, waarden en cultuur. Zo wordt Friday door Robinson letterlijk én figuurlijk tot zijn eigendom gemaakt: ‘my savage’.⁵

De gekleurde man Friday,⁶ die trouw Robinsons bevelen opvolgt, speelt in de hele roman een ondergeschikte rol. Ook al is hij vriendelijk, loyaal en slimmer dan Robinson voor mogelijk had gehouden, vergeleken met zijn witte, rationele en energieke ‘Master’ maakt hij een passieve, dociele indruk. Hij is in alles de mindere. Er is geen ‘more faithful, loving, sincere Servant’ dan Friday, aldus Robinson; hij is ‘without Passions, Sullenness, or Designs, perfectly oblig’d and engag’d; his very Affections were ty’d to me, like those of a Child to a Father’.⁷ Als Robinson na achtentwintig jaar de kans krijgt om terug te keren naar zijn vaderland, neemt hij zijn volmaakt gewillige en toegewijde knecht met zich mee.

Dat *Robinson Crusoe* een koloniale roman is die blijk geeft van een imperialistisch discours, is al vaker opgemerkt. De roman bevestigt, impliciet en expliciet, koloniale ambities, waarbij het eiland wordt gerepresenteerd als potentieel westers bezit, ‘to be claimed, colonized, and made over in its own image’.⁸ Dennis Todd heeft Crusoe’s handelswijze getypeerd als een model van koloniale activiteit en expansie. Robinson vestigt zich op het eiland, bouwt een huis, plant gewassen en houdt vee; hij bestrijdt een vijandige bevolking en kopieert de geordende, hiërarchische samenleving van thuis. Het eiland is voor Crusoe als een lege lei waarop hij de westerse wereld waar hij vandaan kwam kan herscheppen.⁹

Het eiland wordt beschreven als een vruchtbaar gebied, rijk aan vlees en vis, en met volop vruchten – druiven, meloenen, limoenen, sinaasappels, kokos-

4 In deze bijdrage gebruik ik ‘inheems’ als vertaling van het Engelse ‘indigenous’. Ik beseft dat het woord volgens sommigen een koloniale connotatie heeft (omdat het belast zou zijn met de blik van buiten), maar een beter alternatief is er helaas niet. Over deze problematiek zie Wayne Modest & Robin Lelijveld (ed.), *Words Matter/Woorden doen ertoe. Een Incomplete Gids voor woordkeuze binnen de culturele sector*. Een uitgave van het Tropenmuseum, Afrika Museum, Museum Volkenkunde en Wereld Museum (z.p. 2019).

5 Dennis Todd, ‘Robinson Crusoe and Colonialism’, in: John Richetti (ed.), *The Cambridge Companion*, 143-144. In sommige publicaties wordt zelfs gesteld dat Robinson Vrijdag tot slaaf maakt; Robinson ‘installs himself as a master with a slave of his own’. Zie Syed Manzurul Islam, *The Ethics of Travel. From Marco Polo to Kafka* (Manchester/New York 1996) 3. Zie ook de discussies hierover in Daniel Carey, ‘Robinson Crusoe, Slavery, and Postcolonial Theory’, in: Daniel Carey & Lynn Festa (ed.), *Postcolonial Enlightenment. Eighteenth-Century Colonialism and Postcolonial Theory* (Oxford 2009) 105-136.

6 Friday wordt in het verhaal niet expliciet als een zwarte man beschreven: ‘The Colour of his Skin was not quite black, but very tawny, and yet not of an ugly yellow nauseous tawny, as the *Brazilians*, and *Virginians*, and other Natives of *America* are; but of a bright Kind of a dun Olive Colour, that had in it something very agreeable tho’ not very easy to describe.’ Die beschrijving zorgde in de achttiende eeuw voor verwarring, want in de gravure bij de eerste druk kreeg hij sub-Sahara-karakteristieken toebedeeld; in latere versies is hij afgebeeld als Afrikaan. *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe, of York [...]*. 3e druk (Londen 1719) 243.

7 *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe*, 247.

8 Todd, ‘Robinson Crusoe and Colonialism’, 143.

9 Ibidem.

noten. Die representatie van het eiland, als een onbetreden paradijs, heeft een politieke dimensie: een plaats waar niemand woont en die zoveel heerlijkheden biedt, vraagt er immers om om in bezit te worden genomen. 'I was King and Lord of all this Country indefeasibly, and had a Right of Possession', merkt Robinson in de roman letterlijk op.¹⁰ Het is *zijn* kolonie. Alles wat niet geciviliseerd is, wordt door hem aangepast: van wilde geiten maakt hij tamme, zijn papegaai wordt afgericht en dat geldt eigenlijk ook voor Friday, die zelfs een nieuwe naam krijgt.

Na het verschijnen van *Robinson Crusoe* raakte ook Nederland in de ban van de roman. Al tussen 1720 en 1722 verscheen een vertaling in drie delen. Vervolgens werd de markt overspoeld met vertaalde en oorspronkelijk Nederlandse robinsonades. Sommige bewerkingen dragen de naam Robinson in de titel, zoals *De Hollandsche Robinson* (1743), *De Walchersche Robinson* (1752), *Gevallen van den ouden en jongen Robinson* (1753), *De Spaansche Robinson* (1758), *De Haagsche Robinson* (1758) en *De Friesche Robinson* (1834). Andere werken hebben de naam Robinson niet in de titel, maar kunnen desondanks op grond van hun thematiek tot op zekere hoogte bestempeld worden als robinsonades.¹¹

Wat al deze werken met elkaar delen is dat ze, in navolging van *Robinson Crusoe*, een mannelijke hoofdpersoon hebben. Defoes Robinson is, in de woorden van Dennis Todd, 'the very embodiment of the masculine, imperial impulse to go out into the world and dominate it.'¹² In koloniale romans uit de achttiende en negentiende eeuw zou dit prototypische personage telkens weer gereproduceerd worden, want imperialisme en masculiniteit waren onlosmakelijk met elkaar verbonden. De mannelijke personages speelden stevast de rol van avonturier en hun belevenissen werden dikwijls voorgesteld als een queeste, campagne of *rite de passage*. Aan het einde wachtte de mannelijke avonturier een beloning, bijvoorbeeld een overwinning op de inheemsen, rijkdom, een nieuwe identiteit, persoonlijke of nationale eer en bovenal status als man. In die zin bevatten deze romans, aldus Elleke Boehmer, een 'imperial service' voor toekomstige officieren.¹³ Mary Louise Pratt spreekt in haar studie *Imperial Eyes* (1992), over reisliteratuur, van een 'masculine heroic discourse of discovery'. Het verblijf in de kolonie in de door haar onderzochte teksten werd als een spannende ontdekkingsstocht gerepresenteerd, waarin de mannelijke avonturier het 'lege' land met zijn ogen in bezit nam.¹⁴

Inheemse personages worden daarentegen meestal voorgesteld als tegenpool van de mannelijke norm. Ze gelden als primitief, kinds en dierlijk, en het negatief van de identiteit van de kolonialist. Waar men de witte man als vitaal, sterk en rationeel voorstelt, wordt de inheemse bevolking vaak als zwak, irrationeel

10 *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe*, 117.

11 Vgl. Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland*, hoofdstuk 3 en 4.

12 Todd, 'Robinson Crusoe and Colonialism', 143.

13 Elleke Boehmer, *Colonial and Postcolonial Literature. Migrant Metaphors*. 2nd edition (Oxford 2005) 73-75.

14 Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. 2nd edition (Londen 2008) 209.

en vrouwelijk gerepresenteerd.¹⁵ De rol van vrouwen in koloniale fictie is vaak beperkt; het gaat over mannen die met mannen omgaan. Als er eens een vrouw figureert, dan speelt ze meestal de rol van gevaarlijke verleidster.¹⁶

Ook in *Robinson Crusoe* spelen vrouwen geen belangrijke rol. Er komen bijna alleen maar mannen in het verhaal voor: de zeelieden zijn mannen, evenals de kannibalen. Van zijn bezorgde moeder, die haar zoon aan het begin van het boek ervan probeert te weerhouden om op reis te gaan, trekt Robinson zich niets aan. Als hij na achtentwintig jaar terugkeert in het vaderland, is ze al overleden – maar hij laat geen traan. Alleen aan het einde van de roman treden twee vrouwen naar voren. De eerste is een oude weduwe die tijdens Robinsons afwezigheid zijn zaken blijkt te hebben behartigd; de andere is de vrouw met wie hij trouwt en drie kinderen krijgt. Zij is de beloning die hij krijgt als zijn avontuur ten einde is. Maar zij overlijdt al na een paar jaar, waarna hij inscheept voor zijn volgende avontuur.

Vrouwelijke Robinsons

Als reactie op dit masculiene discours verschenen in de loop der tijd tal van herwerkingen van *Robinson Crusoe* met een vrouw in de hoofdrol. Al in de achttiende eeuw zagen auteurs het potentieel van vrouwelijke versies van *Robinson Crusoe*.¹⁷ In 1721 verscheen in Londen *The Strange Adventures of the Count de Vinevil* van Penelope Aubin. Het boek beschrijft de avonturen van Ardelisa, de eerste Robinson-heldin in de literatuurgeschiedenis, die samen met enkele anderen na een schipbreuk vast komt te zitten op een eiland. Gezamenlijk stranden is kenmerkend voor vrouwelijke robinsonades. Terwijl de mannelijke Robinson er alleen voor staat, overleeft de vrouwelijke versie omdat ze samenwerkt met anderen.¹⁸ In het voorwoord bekende de schrijfster dat ze geïnspireerd was door Defoe, maar dat haar verhaal géén fictie was. Zo speelde ze in op het commerciële gebruik om te doen alsof het waargebeurd was.¹⁹

Hierna zouden er op verschillende plaatsen in Europa voorbeelden verschijnen van een *female robinsonade*: een robinsonade van een vrouwelijke auteur en/of het verhaal van een vrouwelijke schipbreukeling.²⁰ De term is van Jeannine Blackwell, die in 1985 een artikel publiceerde over vrouwelijke helden in Duitse robinsonades. Daarin ging ze uit van de veronderstelling dat vrouwelijke robinsonades ook door vrouwelijke auteurs geschreven waren, wat haar ertoe

15 Geparafraseerd naar Boehmer, *Colonial and Postcolonial Literature*, 61, 75-77.

16 Ibidem, 73.

17 Fisher, 'Innovation and Imitation in the Eighteenth-Century Robinsonade', 103.

18 Jeannine Blackwell, 'An Island of Her Own. Heroines of the German Robinsonades from 1720 to 1800', *The German Quarterly* 58, 1 (1985) 17.

19 Fisher, 'Innovation and Imitation in the Eighteenth-Century Robinsonade', 103.

20 Definitie Anne Birgitte Rønning: 'A female robinsonade, then, is a robinsonade written by a female author and/or telling the story of female castaway(s)'. Website *Female robinsonades – a bibliography*, ed. Anne Birgitte Rønning. <https://www2.hf.uio.no/tjenester/bibliografi/Robinsonades> (geraadpleegd op 13 mei 2019).

Afb. 1 Overlevenden van een schipbreuk, aangespoeld op een strand. Op de voorgrond wordt een vrouwelijke drenkeling getroost. Prent van Jacob Folkema uit 1723. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

bracht het genre te definiëren als een robinsonade handelend over én geschreven door een vrouw. De Noorse letterkundige Anne Birgitte Rønning van de Universiteit van Oslo pleit daarentegen voor een ruimere opvatting: zij rekent ook robinsonades van vrouwen over mannelijke hoofdpersonen en robinsonades geschreven door mannen over vrouwelijke personages tot het corpus. Voor haar is het genderelement de enige relevante dimensie.²¹ In sommige vrouwelijke robinsonades verkleedt het vrouwelijke personage zich als een man om zo de zeeën te kunnen bevaren en avonturen te beleven.²²

In vrouwelijke robinsonades werd volgens Blackwell in de regel op drie punten afgeweken van het mannelijke origineel. In de eerste plaats zijn de voorwaarden voor de reis anders; auteurs stellen de vrouwelijke Robinson niet voor als een avonturier of vagebond, maar als een onschuldige vrouw. Haar voorgeschiedenis wordt uitvoerig uiteengezet, waarbij uitgelegd wordt hoe het kan dat ze afwijkt van het traditionele rolpatroon. In de tweede plaats is de reis anders.

21 Website *Female robinsonades – a bibliography*, 'Definitions: female robinsonade'.

22 Blackwell, 'An Island of Her Own', 5-6.

De vrouw komt in aanraking met anderen, waardoor ze een metamorfose ondergaat en zich bewust wordt van het kwaad in de wereld. Ze krijgt inzicht in de slechtheid en hebzucht van anderen (vooral mannen) en ze leert zichzelf te red- den. Een derde verschil heeft betrekking op het eilandverblijf. Vriendschap, het samenleven als gemeenschap en huiselijke details spelen een grotere rol dan in de mannelijke versie. Zodra ze gered worden, leggen de vrouwelijke Robinsons zich weer neer bij de door mannen gedomineerde orde.²³

Gezien het grote aantal vrouwelijke robinsonades moeten dergelijke teksten een behoorlijke populariteit hebben genoten. Ze verschenen, aldus Blackwell, in een tijd dat welopgevoede Europese meisjes niet geacht werden dit soort avonturen te lezen en vrouwen doorgaans niet uit varen gingen. Dit soort teksten was in de eerste plaats bedoeld om jonge vrouwelijke lezers een burgerlijke moraal voor te houden, over deugdzaamheid, zelfredzaamheid en religie. Tegelijkertijd bevatten vrouwelijke robinsonades soms ook utopische vergezichten, die een reactie lijken op de masculiene versies. De vrouwelijke Robinsons stichten namelijk een wereld waarin ongelijkheid, hebzucht en onrechtvaardigheid niet meer voorkomen. Gaandeweg het verhaal maakt het vrouwelijke hoofdpersonage een ontwikkeling door, waarbij ze uiteindelijk haar positie als vrouw leert te accepteren.²⁴

De vrouwelijke robinsonade handelt dus over een vrouwelijke overlevende van een schipbreuk, die zich voor vergelijkbare problemen gesteld ziet als het mannelijke voorbeeld. Ze loopt echter aan tegen de beeldvorming en beperkingen van haar sekse. Zo konden de vrouwelijke robinsonades dienen als een manier om de positie van achttiende-eeuwse vrouwen te versterken. Tegelijkertijd blijkt de ‘underlying colonial and racial bias’ vaak dezelfde: ‘They help reinforce the idea of European cultural and racial supremacy’.²⁵

Blackwell gaf in 1985 een globaal overzicht van vrouwelijke robinsonades uit Engeland, Frankrijk en Nederland, waarmee ze op een totaal van zestien kwam.²⁶ Haar overzicht is echter niet volledig. De al genoemde Anne Birgitte Rønning publiceerde in 2016 een artikel over vrouwelijke robinsonades, waarin ze een pleidooi hield voor een comparatieve benadering en het belang onderstreepte van digitale onderzoeksmethoden.²⁷ Zij is de initiator van de website *Female Robinsonades – a Bibliography*, opgericht in 2011, die een overzicht biedt van vrouwelijke robinsonades in Europa.²⁸ Behalve bibliografische informatie is er over deze teksten weinig te vinden; kritische analyses zijn niet beschikbaar.

23 Ibidem, 8-17.

24 Ibidem, 19.

25 Moikolay Gyulemetov, ‘Women Survivors. Female Characters and Their Role in Colonial Adventures. Elizabeth Whittaker’s *Robina Crusoe* and the Image of Victorian Women’, *Kagoshima University Repository* 13 (2015) 55-56.

26 Blackwell, ‘An Island of Her Own’, 5.

27 Anne Birgitte Rønning, ‘Female Robinsonades. A Challenge to Comparative Literature, and the Potential of Digital Tools’, in: Adrijana Marčetić, Zorica Bečanović-Nikolić en Vesna Elez (ed.), *Komparativna književnost. Teorija, tumačenja, perspektive. Encompassing Comparative Literature. Theory, Interpretation, Perspectives* (Belgrade 2016) 85-95.

28 *Female robinsonades – a Bibliography*, <https://www2.hf.uio.no/tjenester/bibliografi/Robinsonades>.

Afb. 2 Titelpagina van *Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere, van hare geboorte af tot hare dood toe* (Leiden: A. Ambrullaart, 1731). Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Deze bijdrage is een eerste aanzet tot het onderzoek naar de vrouwelijke robinsonade in de Nederlandse achttiende-eeuwse literatuur. Het is mogelijk dat dit oorspronkelijk Nederlandse uitgaven zijn, maar het is moeilijk om met grote zekerheid te zeggen dat er geen buitenlands voorbeeld aan ten grondslag ligt. Welke intertekstuele echo's van Defoe klinken er in deze teksten? Belangrijker nog is de vraag hoe de vrouwelijke helden geportretteerd worden, en in welke mate de werken vergelijkbare koloniale representaties bevatten. De drie behandelde teksten zijn: *Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere* (1731), *De vrouwelyke Cartouche* (1756) en *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons* (1759). Het gaat telkens om een vrouwelijk personage dat op een eiland terecht komt en net als bij Defoe in de ik-vorm over haar belevenissen vertelt.²⁹

29 Enkele andere teksten laat ik hier nadrukkelijk buiten beschouwing. In de eerste plaats de *Wonderbaarlyke en merkwaardige gevallen van een twaalfjarige slaverny van een vrouws persoon genaemt Maria ter Meetelen, woonagtig tot Medenblik* (1748). Dit werk is geen robinsonade, dat wil zeggen: het is geen fictie maar een verslag van een reis die daadwerkelijk heeft plaatsgevonden. Zie *Christenslaven. De slavernij-ervaringen van Cornelis Stout in Algiers* (1678-1680) en *Maria ter Meetelen in Marokko* (1731-

Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere

In 1731 verscheen, in twee delen, de eerste vrouwelijke robinsonade in Nederland: *Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere, van hare geboorte af tot hare dood toe*.³⁰ Wie de auteur is, weten we niet. Deze roman was uitgegeven door de Leidse boekverkoper Abraham Ambrullaart. Op de titelpagina staat dat het uit het Frans vertaald is, maar dat is niet waarschijnlijk. Aan het slot volgt namelijk een bijvoegsel, waarin de editeur aangeeft een vriend te zijn van de schrijfster en beweert dat het werk op basis van het handschrift vertaald en gedrukt is om schandaal te voorkomen. Het heeft er alle schijn van dat dit een mystificatie is, zoals die in de achttiende eeuw wel vaker voorkomen.³¹ Een Frans origineel is niet bekend.

Net als in *Robinson Crusoe* benadrukt het hoofdpersonage dat haar verhaal authentiek is: in haar biografie kunnen ‘zo veel merkwaardigheden en vreemde gevallen’ gevonden worden, dat ze niet misstaan zouden hebben in een roman.³² Maar verder zijn er maar weinig raakpunten met Defoes origineel. Voor dat ze toekomt aan de Robinson-episode, die opgenomen is in het eerste deel van het boek, zijn we ruim 360 pagina’s op weg.

Diana werd geboren in Parijs in 1673. Als ze veertien is, valt ze voor de charmes van Charles de la Fosse, die om haar hand vraagt, maar haar vader heeft een rijkere kandidaat op het oog. Ze schrijven elkaar in het geheim hartstochtelijke brieven, maar hun liefde blijft verboden. Daarop stelt Charles haar voor

1743). Ed. Laura van den Broek en Maaïke Jacobs (Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging CIV) (Zutphen 2006) 249-331. Ten tweede valt *De berugte land- en zee-heldin, of de wonderbare Levensgevallen van Anna Blound, anders Robert Stafford* (1756) buiten het corpus. Zie *Het wonderlyk leven, en de dappere oorlogs-daden, van de kloekmoedige land en zee-heldin*. Ed. Wiel Kusters (Maastricht 1982). Hoewel er een schipbreuk voorkomt en het hoofdpersonage met enkele anderen aanspoelt op een eiland, zijn er verder geen overeenkomsten met *Robinson Crusoe*. Leven op een eiland speelt in dit werk geen rol, omdat Anna vrijwel onmiddellijk gered wordt. Een derde tekst die buiten het corpus valt en dus onbesproken blijft, is *De Engelsche vrouwelyke Robinson, of de zeldzame gevallen van Charlotte* (circa 1760). Het werk werd in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1761), dl. 2, 782 aangekondigd als een ‘aangename en tyd Kortende’ geschiedenis ‘voor ’t Gemeen dat zich in zodanige geschriften onschuldig kan vermaken’. In 1985 verscheen een moderne uitgave van het werk: *De Engelsche vrouwelyke Robinson, of de zeldzame gevallen van Charlotte*. Ed. A.N.W. van der Plank (Deventer 1985). Net als in *De vrouwelyke Cartouche* van vier jaar eerder gaat het werk over een vrouw, die door de omstandigheden op het verkeerde pad terecht komt, maar uiteindelijk tot inkeer komt. In het voorwoord lezen we over haar ‘deugdzaame Inborst, [die] in het einde over hare verdorven inbeelding de zege behaalt’. Hoewel het werk bol staat van de avonturen, komt er geen Robinson-episode in voor; de titel is vermoedelijk enkel gekozen uit publicitair oogpunt, waarbij Robinson synoniem staat voor avonturier. Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland*, 117 typeert het werk als ‘een avonturiersroman van de minste soort’, die niets anders bevat ‘dan een reeks onzedelijkheden, die onder het masker van deugdzaamheid worden verteld. [...] Alles wat in den ouden avonturiersroman thuis hoort, vinden we hier terug: minnehandel, vlucht, schaking, verkrachting, doodslag, duel, te vinding leggen, vermomming in mannelijk gewaad, maar dit alles aaneengeregen zonder eenig aanneemelijk verband.’ Ten slotte valt ook het boek *Emma of de vrouwelyke Robinson* (1838) af, omdat het een vertaling is van Catherine Woillez’s *Le Robinson de demoiselles* (1834).

30 Vgl. Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland*, 119-121.

31 Ibidem, 118-119.

32 *Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere, van hare geboorte af tot hare dood toe. Uit het Fransch vertaald* (Leiden 1731) dl. 1, 3.

Afb. 3 Titelprent bij *Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere*. Het hoofdpersonage schrijft haar levensverhaal op. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

om samen naar Brussel te vluchten en in het geheim te trouwen. Aanvankelijk slapen ze nog gescheiden, maar Charles weet haar er al snel van te overtuigen dat dit onnodig is: 'Ik sliep dien nacht by *Charles* voor 't eerst van myn leven [...]. Schoon dit nu wel voor d'eerstemaal was dat ik ooit met eenig mans-persoon gemeenschap had gehouden, was ik 'er echter niet verschrikt over geweest, het had my niet qualyk bevallen, en ik had 'er geen berouw over.'³³ In Antwerpen vinden ze een pater die hen in de echt wil verbinden. Voor hun ouders is dat de reden om iedere vorm van contact te verbreken.

Vanaf dat moment krijgt de roman een enigszins erotisch karakter. Tijdens het huwelijksdiner, waaraan behalve het bruidspaar de pater en nog een bevriende geestelijke aanzitten, vloeit de wijn rijkelijk. Dat heeft tot gevolg dat de paters steeds vrijpostiger worden. Ze overstelpen Diana met kussen, betasten haar, en randen haar aan. Gelukkig loopt het met een sissert af: de paters worden stomdronken en vallen in slaap. Ze worden met kruiwagens door een

³³ Ibidem, 125-126.

knecht naar huis vervoerd en vallen onderweg in een schip vol stront ('rysten-bry [...], die zonder kaneel van zelf bruin was, en toen een zeer lieffelyken geur van zich gaf'). Die afloop zorgt voor grote hilariteit bij het stel, en natuurlijk bij de lezer.³⁴

Daarna verhuizen ze naar Utrecht. Op haar zestiende wordt Diana zwanger en bevalt van een zoon. Kort nadien valt ze voor de aantrekkelijke student James Cornwall, Graaf van Wisseby, met wie ze een affaire begint: vanaf toen 'smaakte ik ook nu een dubbel mingenot, het een by dag en 't ander by nacht, en dat van de twee schoonste, fleurigste en krachtigste Mans-personen die 'er op voeten mogen gaan, zo dat ik niet behoefte te klagen dat ik myne portie niet kreeg'.³⁵ De situatie verandert als Charles op een avond niet thuis komt. Zeven dagen later wordt zijn lijk gevonden in een gracht. Nadat de rouwperiode voorbij is, hertrouwt ze met de graaf, met wie ze naar Londen reist, waar ze opnieuw van een zoon bevalt.

De oude vader van de graaf, die op Jamaica woont, is niet blij met het huwelijk dat zijn zoon zonder zijn toestemming heeft gesloten. Hij dreigt hem te onterven als hij niet onmiddellijk naar hem toe komt. Dat vormt de aanleiding voor een lange reis. Na zes weken op zee komen ze tijdens een zware storm in de problemen. Het schip maakt water en het grootste deel van de bemanning wordt verzwolgen door het woeste water. Diana verliest haar kind; ze hoort het wegstervende gekerm in het gebulder van de golven verdwijnen. Zij en haar man overleven de ramp, samen met elf bemanningsleden. Diana is de enige vrouw. In de verte zien ze een eiland liggen en als ze daar aankomen danken ze God dat ze gered zijn.

Hier breekt de Robinson-episode van de roman aan. Een expliciete verwijzing naar Robinson Crusoe ontbreekt, maar er zijn wel verschillende intertekstuele echo's. Net als Robinson steekt de bemanning direct de handen uit de mouwen. Ze bouwt een tent, haalt drank en scheepsbeschuut uit het wrak van het schip en gaat op jacht. Ook dit eiland is vruchtbaar en rijk aan 'wild, zo wel viervoetig als gevogeltje'. Het is een paradijs, 'alwaar de schoonste boschaadjes, bergen en valeien waren die een schilder zou kunnen verbeelden'. Net als Robinson komt ze in contact met kannibalen. De duidelijkste intertekstuele verwijzing zijn de afdrukken van 'mensen-voeten' in het zand.³⁶

Hoewel het eiland als paradijselijk wordt gerepresenteerd, is het ook een gevaarlijke plek die nodig door Europeanen gekoloniseerd en geciviliseerd lijkt te moeten worden. Als de kapitein en Diana's echtgenoot op jacht gaan, worden ze met huid en haar verslonden door een bloeddorstige tijger. Hoewel Diana op dat moment nog geen inheemse bewoner gezien heeft, is ze ervan overtuigd dat er wrede en woeste 'Barbaren', en menseneters leven, 'zwarten, die wanneer zy blanken vinden kunnen, dezelve aan stukken hakken, braden, koken en opeeten, wyl dat vleesch by hen voor de grootste lekkerny word gehouden'. De 'zwar-

34 *Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere*, dl. 1, 158.

35 *Ibidem*, 249.

36 *Ibidem*, 383, 385, 394-395.

te Barbaren' met wie ze enige tijd later in aanraking komen, worden door haar vergeleken met dieren. Met hun pijlen en bogen zien ze er wreed uit; ze zijn 'erger dan Tygers' en schudden niet met hun hoofd, maar met hun 'kop'. Aan dieren herinnert ook de manier waarop ze eten: ze roosteren een beest en vreten het daarna 'met huid en met hair alles met de tanden van een verscheurende als 't verslindend gedierte' op. Verderop lezen we dat de zwarten zo veel brandewijn drinken dat ze 'zo dronken als zwynen wierden'. Vanwege hun dierlijkheid voelt Diana zich niet veilig. Zelfs als ze slapen, vormen ze een gevaar: 'Schoon zy ons uiterlyk zo veel vriendelykheit betonen, verzeker ik u echter, dat dit volk gantsch niet te vertrouwen is'.³⁷

Voortdurend wordt er een onderscheid gemaakt tussen wit/beschaafd en zwart/onbeschaafd. De westerse bemanningsleden gedragen zich wellevend, kalm en rationeel; de zwarten schreeuwen, dansen woest en maken 'allerhande grimassen met het lighchaam'. Hun cultuur wordt onophoudelijk als inferieur afgeschilderd; Diana spreekt van 'het mislykste gezang, en de wonderlykste kuren en posturen' die zij ten beste geven.³⁸

De tegenstelling beschaafd/onbeschaafd komt ook tot uiting in de wijze waarop vrouwen worden behandeld. Terwijl de westerse mannen Diana voorkomend (paternalistisch) beschermen, gedragen de zwarten zich als beesten: 'Toen dit danssen wat geduurt had, begonnen zy my de klederen van myn ligchaam te rukken, zekerlyk om my naakt te hebben, gelyk zy waren, en uit nieuwsgierigheit om eens zo eene naakte blanke Juffer te zien, want ik heb altyd wel gehoord dat dit volk zeer heet op blanke Vrouwluy is.' Gelukkig wordt ze door de bemanning gered: 'Een groot geluk zeker, want indien zy hardnekkig voortgevaren hadden my moedernaakt te ontkleden, 't zou 'er niet by gebleven zyn. Ik zou zekerlyk dan wel van die zwarte Duivels misbruikt zyn geworden.' Verderop gaat het bijna alsnog mis, als de leider van de zwarten haar als zijn bijslaap wil meenemen, maar gelukkig wordt ze opnieuw gered.³⁹

Het vrouwelijke hoofdpersonage wordt het hele boek door als zwak en afhankelijk voorgesteld. Haar anti-masculiene positie komt het duidelijkst tot uiting tijdens haar verblijf op het eiland. Terwijl de mannen op jacht gaan en een tent maken om in te overnachten, doet zij niets anders dan lummelen, eten en slapen. Daar is ze zich ook van bewust. Ze merkt op dat als ze 'geen tedere Vrouws-persoon was geweest', ze graag had meegeholpen met de rest. Als ze verneemt dat haar man door een tijger is verslonden, verliest ze de controle over haar emoties: '*Ach helaas!* schreeuwde ik uit, *Myn Man verscheurt, myn lieve Man is die dood! wat komt my over!*' Daarop valt ze flauw. Als ze weer bijkomt, heeft ze haar kalmte nog niet hervonden. Integendeel, ze wil zelfmoord plegen en zou haar hart met een dolk hebben doorstoken als de bemanning haar niet had tegengehouden. Deze als typisch vrouwelijk gerepresenteerde reactie steekt schril af bij die van de mannen, die immers hun kapitein hebben verloren: ze

37 Ibidem, 384, 407, 409, 418.

38 Ibidem, 411-412.

39 Ibidem, 413, 415.

blijven vertrouwen op God, geven de moed niet op en zetten hun werkzaamheden voort. Diana is dan ook, in haar eigen woorden, ‘eene zwakke Vrouw’.⁴⁰

Aan het einde ontvluchten de schipbreukelingen met behulp van een van de zwarten gestolen kano het eiland, waarbij de bemanning zich bekommert om het ‘zwakke, bedroefde mensch’.⁴¹ Nadat Diana nog bijna in de klauwen van een hitsige piratenkapitein is gevallen, wordt ze gered en door twee Engelse oorlogsschepen naar huis gebracht.

De vrouwelyke Cartouche

Vijftienvintig jaar na het verschijnen van het hierboven besproken werk verscheen te 's-Hertogenbosch *De vrouwelyke Cartouche of de doorsleepene land en zeeroofster, behelzende haare roekelooze en ongebondene levensloop [...] mitsgaders haare klugtige ontmoetingen in haar leeven* (1756).⁴² Hoewel de titelpagina geen naam vermeldt, is bekend dat Petrus Lievens Kersteman (1730-1804) de auteur is.⁴³ Van Kerstemans vele romans met vrouwen in de hoofdrol is *De vrouwelyke cartouche* het enige werk waarin een eilandverblijf à la *Robinson Crusoe* voorkomt. Het werk kan met recht als een vrouwelijke robinsonade bestempeld worden, maar tegelijk vertoont het ook kenmerken van andere genres, zoals de avonturenroman, de travestieroman en de criminele biografie.⁴⁴ De naam Cartouche heeft betrekking op de gelijknamige Franse misdadiger, Louis-Dominique Cartouche (1693-1731), over wie in Frankrijk een tot de verbeelding sprekende biografie uitkwam: *Histoire de la vie et du procès de Louis Dominique Cartouche et de plusieurs de ses complices* (1721).

De vrouwelyke Cartouche vertelt de geschiedenis van Charlotta, die geboren is in Duitsland.⁴⁵ Net als in *Robinson Crusoe* wordt ook hier de suggestie gewekt dat het een waargebeurd verhaal betreft. Charlotta's ouders sterven als ze nog jong is, waarna ze wordt toevertrouwd aan een boerin, die haar een goede opvoeding geeft. Ze raakt echter op het slechte pad. Als ze twaalf is, loopt ze van huis weg en begint aan een zwervend bestaan als vagebond en dievegge. Ze houdt zichzelf in leven met stelen en belandt van het ene avontuur in het andere. Ze wordt verliefd op een lakenkoopman die haar zwanger maakt maar niet

40 Ibidem, 386, 398, 402.

41 Ibidem, 420.

42 Vgl. Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland*, 122-125.

43 In 1987 verscheen een moderne editie van het werk, die inmiddels ook digitaal raadpleegbaar is. Zie Petrus Lievens Kersteman, *De vrouwelyke Cartouche*. Ed. Rudy Schreijnders (Muiderberg 1987). Raadpleegbaar via de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: https://www.dbnl.org/tekst/kers002vrou01_01. Over Petrus Lievens Kersteman zie P.J. Buijnsters, 'Petrus Lievens Kersteman. Een achttiende-eeuwse romanschrijver', in: Hans Heestermans (ed.), *Opstellen door vrienden en vakgenoten aangeboden aan Dr. C.H.A. Kruyskamp. Ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag en van zijn afscheid als redacteur van het Woordenboek der Nederlandsche taal en als enige bewerker van Van Dale* ('s-Gravenhage 1977) 29-41.

44 Rudy Schreijnders, 'Inleiding', in: Kersteman, *De vrouwelyke Cartouche*, 10-12.

45 Voor een samenvatting van het eerste deel van het verhaal zie Schreijnders, 'Inleiding', 19-28.

Afb. 4 Titelpagina van [Petrus Lievens Kersteman], *De vrouwelyke Cartouche of de doorsleepene land en zeeroofster* ('s-Hertogenbosch: J. Palier, 1756). Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

met haar wil trouwen. Als ze bevalt van een zoon, laat ze het kind in het Duitse Nassau als vondeling achter. Vanaf dat moment wisselt ze het dragen van mannen- en vrouwenkleding af, wat haar in staat stelt om mannen én vrouwen te bedriegen en te manipuleren, en hun sieraden te ontvreemden. Ze reist door Italië en Spanje en belandt in Duitsland in de gevangenis.

Het tweede deel van de roman bevat de Robinson-episode. Na allerlei verwikkelingen weet Charlotta uiteindelijk te ontsnappen, waarna ze haar vroegere bandietenleven hervat. Via Duitsland, België en Nederland komt ze in Engeland terecht. Ook daar wordt haar de grond al spoedig te heet onder de voeten. Vergezeld van een groep bendeleden neemt ze – in mannenkleding – dienst als 'Bootsgezel' op een schip naar de West.⁴⁶ Onderweg komen ze in een zware storm terecht, waarbij twintig bemanningsleden omkomen. Enige tijd later breekt er een muiterij uit, waarbij eveneens veel slachtoffers vallen. Alsof dat nog niet genoeg is, worden ze ook nog eens achtervolgd door een vijandig

⁴⁶ Kersteman, *De vrouwelyke Cartouche*, 95-96.

Afb. 5 Titelprint bij *De vrouwelyke Cartouche*. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

schip. Maar Charlotta is niet bang. Ze gaat niet alleen gekleed als een zelfverzekerde, masculiene leider, ze gedraagt zich ook zo. Dat blijkt uit deze scène, waarin de mannelijke bezittelijke voornaamwoorden opvallen:

Ik liet evenwel hier door de moed niet zinken, maer in teegendeel, ik besloot om my de geweldenaryen van den aenkomenden Zeeschuimer met teengengeweld aftekeeren; dewyl ik my niet gewillig onder de slaverny van denzelven zou willen stellen, aengezien ik zelfs een Opperhoofd was die van *zyn* Volk geëerd en van van *zyne* Vyanden gevreesd wierd.⁴⁷

Tijdens een van haar volgende zeereizen besluit ze met een kleine sloep aan land te gaan op een eiland 'om te zien of wy niets zeldsaams zouden ontdekken'. Daarmee gebruikt ze de retoriek van de mannelijke ontdekkingsreiziger die het onbekende in kaart wil brengen. Met zestien mannen gaat ze op onderzoek uit en stuit dan op een grote groep 'neegers', die hen 'met hunne vinnige oogen zoo het gelek heel onvriendelyk bekeeken'. Nauwelijks hebben ze

⁴⁷ Ibidem, 103. Mijn cursiveringen.

zich omgedraaid of ze worden met pijlen beschoten, waarbij enkele doden vallen. Charlotta is voor geen kleintje vervaard en laat zich van haar meest masculiene zijde zien: 'Het Bloed begon my doen ook te gisten, en ik gebood om deeze onhandelbaare schepzelen insgelyks met Vyandschap te gemoet te gaan'. Daarop vuren ze hun geweren af, waarna de overige zwarten 'schreeuwend het haazenpad' kiezen. Ze haasten zich terug naar hun bootje, maar dat blijkt te zijn verdwenen. Een aanval van ruim honderdvijftig eilandbewoners volgt, wat tot een verschrikkelijk bloedbad leidt. Hevig vechtend weten de paar westerlingen stand te houden.⁴⁸

Met twee anderen vlucht Charlotta, zwaargewond, totdat ze gered wordt. Het had niet veel gescheeld of 'wy [zouden] alle hoop hebben moeten verlooren geeven, en voor de mishandelyke onmenschelykheeden van deze bloeddorstige Neegers hebben moeten onderbuigen'. Ook in deze roman worden de inheemsens als dieren gerepresenteerd, die weinig gemeen hebben met mensen en zich aan grof geweld te buiten gaan. Uiteindelijk loopt het relatief goed voor haar af, maar de twee andere overlevenden bezwijken later aan hun verwondingen. Degenen die het gedurfd hadden met het bootje weg te varen, krijgen van haar de doodstraf opgelegd, omdat zij hen aan de 'kwaadwillige Neegers' hadden uitgeleverd.⁴⁹

Met haar strenge optreden heeft Charlotta zich bij de bemanning niet geliefd gemaakt, en op een nacht wordt ze op een verlaten eiland afgezet, en aan haar lot overgelaten. Ze moet huilen, maar hervindt haar kalmte. Ze gaat op verkenning uit en belandt in een paradijs:

Dus voortwandelende wierd ik nu en dan uit verscheidene Boschagien en keurige geboomtens, die veele zeldzaame vrugten ophielden, in meenigerlei aangename valyen en vlakten gedreeven, waarvan my de bevalligheid zoodanig de zinnen verukten, dat my zomwylen de traanen uit de oogen biggelden.⁵⁰

In haar eenzaamheid dringt het besef tot Charlotta door dat ze geen goed leven had geleid: 'Is het ooyt gehoort [...] dat een Vrouwsperzoon tot zulke listige en verdoemelyke buitenspoorigheeden heeft kunnen uitspatten!' Doordat ze op zichzelf is aangewezen, komt ze tot het inzicht dat ze zondig is. Ze bekeert zich.⁵¹ Op een dag blijkt er als gevolg van een storm een schip te zijn gestrand. Er zijn geen overlevenden, maar met het gevonden gereedschap slaagt Charlotta erin een hut te bouwen. Ze is God dankbaar. Na vijf jaar wordt ze ziek, net als Robinson, maar met het verschil dat haar bekering al heeft plaatsgevonden.

Als ze uit haar slaap ontwaakt, blijkt er een vreemdeling aan haar bed te zitten. Het is geen Friday, maar een Europese jongeman, die op het eiland blijkt te zijn aangespoeld. Hij heet Mirantus en is een Engelsman die jaren in Neder-

48 Ibidem, 131-133.

49 Ibidem, 133-134.

50 Ibidem, 139.

51 Ibidem, 146-147.

land gewoond heeft. Omdat Charlotta mannenkieren draagt, denkt hij met een man van doen te hebben, en zij laat hem in die waan. Hoewel ze hem roemt om zijn 'eenvoudige trouwhertigheid' tegenover haar, is er vanwege hun gedeelde etniciteit geen sprake van een ongelijke machtsrelatie, zoals in het geval van Robinson en Friday. Dat verandert als Mirantus erachter komt dat zij een vrouw is. Charlotta vlucht, omdat ze bang is dat hij haar 'tot zyne wil' zal verleiden. Maar door de voetafdrukken in het zand weet hij haar op te sporen en te overmeesteren. Zij verzet zich niet, maar geeft toe aan zijn verlangens: 'Mirantus alzo zyne gelukszeetel besteegeen hebbende, genooten wy (zoo men wil) de volkmaaktheid op dit Eyland.'⁵² Zodra ze ontmaskerd is als vrouw, wordt ze dus gedomineerd door een man. Al spoedig wordt ze zwanger van hem, maar kort nadien overlijdt Mirantus aan een ziekte. Twee dagen later krijgt ze een miskraam. Vanaf die dag draagt ze alleen nog vrouwenkleding. Haar gendertransformaties behoren tot het verleden. Charlotte lijkt zich door Mirantus bij haar ondergeschikte rol als vrouw te hebben neergelegd.

Haar redding laat daarna niet lang meer op zich wachten. Ze wordt opgepikt door een schip, dat haar naar Cartagena brengt. Daar gaat ze het klooster in om zich definitief over te geven aan de christelijke godsdienst. Dat is wel een zeer rooms besluit in een tekst bedoeld voor lezers in de protestantse Republiek. Het boek eindigt met de mededeling dat ze niet lang meer te leven heeft. Daarom heeft ze een vriendin gevraagd haar verhaal op schrift te stellen, zodat de lezers een 'afschrik mogen krygen voor de buytensporige Godloosheeden die ik begaan heb'. Ze spreekt de hoop uit dat het zal dienen 'tot een Spiegel voor anderen'.⁵³

De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons

In 1759 verscheen de derde vrouwelijke robinsonade, *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons*, uitgegeven te Harlingen.⁵⁴ Als auteursnaam staat A.G.L.M. vermeld. Wie er achter die initialen schuilgaat, is niet bekend. De eerste zin heeft al direct betrekking op gender: 'Zelden zal men zien dat Dogters dingen zoeken te verrigten die Mannen passen en dat mannelyke aanslagen zyn; integendeel ziet men haar stil in huis blyven, en haar bemoeyen met huishoude-lyke zaken.' Dat geldt niet voor de ik-figuur, die op 11 januari 1702 in het Duitse Heilbronn geboren werd. Op een dag ontvlucht ze het ouderlijk huis om op reis te gaan. Onderweg maakt ze veel mee: ze wordt bijna verkracht door een als vrouw verklede man en valselyk beschuldigd van kindermoord. Uiteindelijk reist ze via Engeland naar Nederland en gaat – eveneens verkleed als man – aan boord van een schip op weg naar Gibraltar. Onderweg wordt het schip geënterd

⁵² Ibidem, 171, 173.

⁵³ Ibidem, 177.

⁵⁴ Vgl. Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland*, 125-126. In 1986 verscheen een moderne editie van het werk: *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons* (Amsterdam 1986). Voor een samenvatting van de inhoud zie Ton Broos, 'Inleiding', in: *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons*, vii-viii.

Afb. 6 Titelpagina van *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons* (Harlingen: Bouwe Schiere, 1759, reproductie 1986). Collectie Universiteitsbibliotheek, Leiden.

door zeeroovers, die worden getypeerd als ‘ontmenschte Barbaaren’, waarna ze tot slaaf gemaakt en op de markt verkocht wordt.⁵⁵

Na twee jaar weet Maria te ontsnappen en reist per schip naar Frankrijk. Onderweg vergaat het schip tijdens een hevige storm. Zo komt ze in haar eentje op een eiland terecht. Het verhaal bevat allerlei motieven die van Defoe lijken te zijn overgenomen.⁵⁶ Deze vrouwelijke robinsonade getuigt eveneens van een door en door koloniaal discours. Het eiland waarop Maria belandt wordt door haar voorgesteld als een leeg land, dat rijk is aan voedsel: de bomen zijn beladen met appels, peren en kersen en er leven allerlei dieren waarmee een smakelijke maaltijd kan worden bereid. Het geheel wordt beschreven als een schilderij, met kabbelende beekjes, met gras begroeide velden en bomen vol kwetterende vogels. Maria voelt zich gelukkig: ‘Ja ik verbeelde my schier in het aardsche paradys te zyn’. Geen wonder dat ze het land in bezit wil nemen: ‘[Ik] bleef lange in bedenkinge of ik daar myn woonplaats niet zoude neemen’. Al gauw spreekt

⁵⁵ *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons*, 1, 16.

⁵⁶ Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland*, 126 spreekt van ‘een regelrechte navolging van den *Robinson Crusoe* [...], zoowel in de hoofdgedachte als in de onderdeelen’.

ze van 'myn bygelegen boomgaard' – let op het bezittelijk voornaamwoord.⁵⁷ De wilde natuur wordt door haar getemd; geiten weet ze tam te maken.

De kannibalen uit de roman van Defoe zijn in het verhaal van Maria Kinkons vervangen door brullende bavianen. Het verhaal neemt een bizarre wending als een van de primaten haar achtervolgt en verkracht.⁵⁸ De suggestie wordt gewekt dat de aap een inheemse bewoner is, die menselijke eigenschappen vertoont: 'Onder deeze bedenkingen pleegde hy zyne vervloekte lusten, niettegenstaande al myn tegenstreven, aan my; en na zulks gepleegd te hebben, wierd ik nog van hem uitgelaghen en liet my weder heenen gaan.' De suggestie dat de bavian iets menselijks heeft, blijkt ook uit het feit dat ze zwanger raakt en een 'welgeschaapen zoon' ter wereld brengt. Al na veertien dagen sterft het kind echter.⁵⁹ Deze passage is opmerkelijk en bevestigt het idee dat inheemsens verwantschap vertoonden met apen. Hier zijn ze zelfs letterlijk getransformeerd in primaten.⁶⁰ Ook valt de seksualisering van het verhaal in het oog, die in Defoes *Robinson Crusoe* en in mannelijke robinsonades ontbreekt.

Enige tijd later is Maria er getuige van hoe een horde naakte kannibalen rondom een vuur danst, waarop ze mensen braden om ze op te eten. Ze verjaagt ze met haar geweer en ontdekt dan dat er een man is achtergebleven, een 'wilde', die ze Woensdag noemt en onmiddellijk als haar bezit beschouwt: 'myn *Woensdag*'. Evenals Friday speelt Woensdag van meet af aan de rol van knecht. Als Maria een dier schiet, moet hij het ophalen, en als er iets gesjouwd moet worden, is hij daarvoor de aangewezen figuur. Net als Robinson van Friday, is Maria de meester van Woensdag. Ze stelt zich masculien op, letterlijk en figuurlijk, want ze draagt mannenkleding en laat zich door Woensdag aanspreken als Marten. Als hij iets wenst, is hij afhankelijk van haar goedkeuring. Zo vraagt hij of hij een reis mag maken naar zijn eigen land, maar dat staat zij hem niet toe. Op een dag spoelt er nog een schip aan, waarop zich een jongen bevindt, die bij hen komt wonen. De koloniale verhoudingen worden meteen afgebakend: 'Hier leefden wy nu met ons drieën, te weeten *Woensdag*, die wy voor onze knecht gebruikten, en *Pieter Roelofsz.* (want zo was de naam van ons derde medemaat)'.⁶¹

Net als in *Robinson Crusoe* wordt Woensdag onderricht en ten slotte bekeerd tot het christendom. Maar hoezeer ze ook hun best doen om hem te verwesteren, hij blijft 'de Ander' en dus in potentie onbetrouwbaar: 'Doe stonden wy weder in bedenking of wy *Woensdag* zoude mede nemen of niet, want alhoewel, hy nu al een geruimen tyd by ons gewoond hadde, dagten wy egter dat hy ons ligtelyk konde verraden'. Als Woensdag zijn witte meesters meeneemt naar zijn

57 *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons*, 45, 51.

58 Volgens Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland*, 126 is dat idee afkomstig uit *Der Teutsche Robinson oder Bernhard Creutz* (1722). Over het motief van de verkrachtende aap in de literatuur zie Broos, 'Inleiding', xvii.

59 *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons*, 52-53.

60 Zie onder meer Angelie Sens, 'Mensaap, heiden, slaaf'. *Nederlandse visies op de wereld rond 1800* (Den Haag 2001); Jan Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur* (Amsterdam 1990); Allison Blakely, *Blacks in the Dutch World. The evolution of racial imagery in a modern society* (Bloomington 1993).

61 *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons*, 58, 71.

Afb. 7 Achttiende-eeuwse tekening van een Kaapse baviaan (*Papio ursinus*), toegeschreven aan Robert Jacob Gordon. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

eigen volk, worden ze als goden ontvangen en overladen met drank en spijs.

Terug bij zijn 'soortgenoten' vervalt Woensdag weer in zijn oude eetpatronen. Dat komt hem op een standje te staan van Maria: 'Foey, *Woensdag*, schaam u wat, dat gy zulk eeten in uwe mond durft nemen, dat is geen eeten meer voor uw, gy zyt reeds beter onderwezen'. Het is net alsof een kind door zijn moeder wordt terechtgewezen. Woensdags reactie sluit daarbij aan; hij smeekt haar om hem te vergeven. Als hij later in het verhaal terugkomt bij zijn familie is hij zo blij, dat hij schreeuwt als een dier, waarop Pieter hem onmiddellijk tot de orde roept door te zeggen dat 'indien hy zyn schreeuwen niet wilde aflaten, dat hy hem dan van kant zoude maken'.

Ook de begrafenisrituelen van 'de wilden' worden als onbeschaafd gerepresenteerd. De dode moeder van Woensdag wordt in haar graf gesmeten 'even als men by ons aan kat of honden doet'.⁶² De traditie is dat de levende nabestaande, haar echtgenoot, met haar begraven wordt, maar dat staan de twee westerlingen niet toe. Wie protesteert, wordt neergeschoten. De Europese cultuur is de norm. Dat blijkt eens te meer als Maria op een eiland belandt waar een volk woont dat Engels spreekt en afstamt van Engelsen die er gestrand waren. Hier voelt zij zich meteen op haar gemak.

Na vele jaren wordt Maria gered. Pieter is dan al aan een ziekte overleden. Maria beleeft daarna nog verschillende avonturen (ze ontmoet onder meer wezens zonder hoofden) en keert ten slotte behouden terug in Duitsland, na een

62 Ibidem, 76, 83, 99, 104.

afwezigheid van negentien jaar. Woensdag heeft zich zozeer ten goede ontwikkeld dat hij met haar mee mag. Maria zelf heeft zich in de hele roman als een man gedragen en gekleed, zodat ze 'onder de mannelijke Sexe voor een braaf bootsgezel konde doorgaan; want in een vrouwelyk gewaad konde ik niet genoeg alles bezigtigen, en op geen plaatzen komen daar men niet dan mannen gewoon is te ontvangen'.⁶³ Nu werpt ze haar mannenkleding af en hervindt haar vrouwelijkheid.

Besluit

In deze bijdrage ben ik ingegaan op drie vrouwelijke robinsonades uit de achttiende eeuw, niet omdat ze het woord 'Robinson' in de titel dragen, maar omdat ze in de ik-vorm geschreven zijn en een eilandervaring à la Defoe bevatten. In tegenstelling tot *Robinson Crusoe* beslaat de Robinson-episode in deze werken slechts een (korter of langer) deel van het totale verhaal. Twee van de drie zijn anoniem verschenen. Alleen *De vrouwelyke Cartouche* werd met zekerheid door een mannelijke auteur, Pieter Lievens Kersteman, geschreven.

Hoe worden de vrouwen in de drie geanalyseerde werken beschreven, ook in relatie tot de drie door Blackwell opgemerkte kenmerken? Volgens haar doen de auteurs in de eerste plaats meer moeite om de voorwaarden van de reis te bespreken en stellen ze de vrouwelijke Robinson niet als een avonturier voor. Dat is hier alleen bij *Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere* het geval, waar uitvoerig wordt uitgelegd hoe het kan dat zij als vrouw op het eiland terecht komt. De andere twee, Charlotta uit de *De vrouwelyke Cartouche* en Maria uit *De wonderlyke reisgevallen van Maria Kinkons*, zijn vagebonden die het avontuur bewust opzoeken. Niet voor niets kleden ze zich daarbij als mannen (een verschijnsel dat ook Blackwell opmerkt). Volgens Blackwell ondergaan de vrouwen op het eiland een metamorfose. Dat is bij *Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere* zeker niet het geval; ze blijft de zwakke vrouw die ze het hele boek door al is. Charlotta uit *De vrouwelyke Cartouche* maakt die ontwikkeling wel door: zij laat haar vroegere leven achter zich en bekeert zich tot God. Daartoe werpt ze ten slotte haar mannenkleding en daarmee haar masculiene identiteit af, en hetzelfde geldt voor Maria Kinkons in het gelijknamige boek. In hun rol als man domineren ze hun omgeving, als vrouw worden zij gedomineerd. Van de door Blackwell gesignaleerde nadruk op vriendschap en huiselijkheid is in de drie hier geanalyseerde vrouwelijke robinsonades minder te merken. Utopische vergezichten worden niet geschetst.

Blackwell wijst erop dat vrouwelijke robinsonades een vergelijkbare 'colonial and racial bias' vertonen als Defoes werk. Dat geldt ook voor de hier geanalyseerde robinsonades. In alle drie wordt het eiland voorgesteld als een te ontdekken paradijs, dat zeer vruchtbaar is en de moeite waard is om in bezit te nemen. Om dat te legitimeren wordt het land als gevaarlijk gerepresenteerd: er lopen

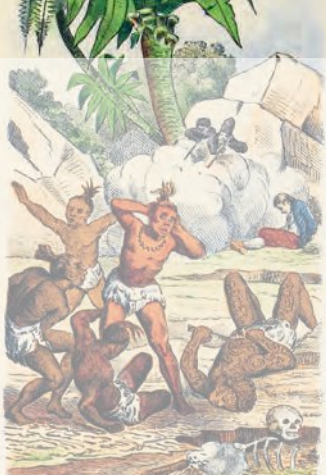
63 Ibidem, 232.

hongerige tijgers rond en bloeddorstige menseneters. De suggestie is dat het aan de witte kolonisator is om het land te cultiveren en civiliseren en een einde te maken aan zulke misstanden. Daarom deinst de westerse vrouw er niet voor terug om zwarte mensen te bestrijden of zelfs te doden. Het ‘zwarte’ wordt bovendien in alle drie de werken als gevaarlijk gerepresenteerd: Diana wordt bijna verkracht door inheemse mannen, Maria door een baviaan, en Charlotta bijna door zwarte mannen met pijlen doorzeefd. Opvallend is dat inheemse personages van het vrouwelijke geslacht in deze teksten ontbreken.

Alle teksten dragen bovendien de tegenstelling tussen beschaafd en onbeschaafd uit, waarbij de inheemse bewoners zonder uitzondering een ondergeschikte rol innemen, en vaak dierlijke eigenschappen krijgen toegedicht – een bekende strategie in koloniale literatuur. De opmerking van Inger Leemans en Gert-Jan Johannes dat de ‘nobele wilde’ Woensdag uit *Maria Kinkons* kan demonstreren ‘dat mensen van buiten de westerse civilisatie niet per definitie minderwaardig zijn’,⁶⁴ is dan ook onjuist. Hoe doorslaggevend etniciteit is, blijkt uit de rol van de metgezel die in twee teksten in navolging van *Robinson Crusoe* voorkomt. Woensdag uit *Maria Kinkons* wordt direct in de rol van knecht gedrongen, terwijl de witte Mirantus uit *De vrouwelyke Cartouche* als man verheven is boven Charlotta en haar geliefde wordt. De drie vrouwelijke robinsonades getuigen van een door en door koloniaal perspectief.

De witte vrouwen mogen dan verheven zijn boven de inheemse bevolking en net zo fanatiek koloniseren en discrimineren als mannelijke personages, zichzelf worden onophoudelijk geconfronteerd met de gevolgen van hun sekse. Dat kunnen ze soms enige tijd verhullen door mannenkleding aan te trekken, maar als ze die afwerpen, zijn ze kwetsbaar. Mannen vormen stevast een risico; het gevaar om verkracht te worden dreigt voortdurend. Dat geldt zowel in een witte als in een niet-witte context. In *Het leven van Diana Therezia de la Fusiliere* (1731) ondervindt het hoofdpersonage dit als ze door twee paters wordt aangerand; op het eiland zijn het de zwarte mannen die zich aan haar willen vergrijpen en aan het einde valt ze bijna in de klauwen van een brute piraat. De witte vrouw Charlotta uit *De vrouwelyke Cartouche* probeert de witte man Mirantus om de tuin te leiden door mannenkleding aan te trekken, maar zodra hij achter haar ware identiteit komt, overmeestert hij haar en dwingt hij haar tot een lagere positie. En Maria uit *Maria Kinkons* wordt overmeesterd door een baviaan. In die zin zeggen de drie vrouwelijke robinsonades veel over de heersende obsessies en ideologieën, ook over de visie op vrouwen, van wie een nogal stereotiep beeld geschetst wordt, als afhankelijk, zwak en onderdanig. Alle drie de werken bevatten een paternalistisch mannelijk perspectief wat betreft de houding tegenover vrouwen. De lijnen van etniciteit en gender lopen in de drie geanalyseerde robinsonades dus voortdurend door elkaar. Masculiniteit en kolonialisme zijn hier onlosmakelijk verbonden.

64 Inger Leemans en Gert-Jan Johannes, *Worm en donder. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800. De Republiek* (Amsterdam 2013) 595.

Robinson Crusoe en zijn erfenis

Een portret van Elizabeth Wolff?

Voltaire in de republiek

Menagerie op Het Grote Loo

Trouweloosheid en loyaliteit

